

«Turister i nattens lugar»

Bergljot Gjelsvik

postdoktor ved Psykologisk institutt ved Universitetet i Oslo

Skjønnlitteraturens dypdykk i enkeltskjebner kan fange inn kompleksiteten ved selvmord og vekke vår medfølelse. Men kan skjønnlitteratur også si noe om risiko for selvmord?

Selvmordet er den mest private og samtidig mest relasjonelle av handlinger – og den som kanskje aller mest påberoper seg en forklaring. I forsøkene på å finne konturene av et *post-mortem*-puslespill spør vi: Hvorfor døden? Hvorfor denne personen? Hvorfor akkurat nå? Samtidig unndrar selvmordet seg paradoksalt nok ved sin natur en forklaring. Aktøren har forlatt verdenen av kausalsammenhenger og narrativer, og er ikke lenger å få i tale.

Selvmord som atferd og fenomen reiser mange og komplekse spørsmål. Et sentralt epistemologisk og praktisk spørsmål er om vi kan håpe å noen gang forstå de sammensatte indre og ytre forholdene som beveger noen fra å ha tanker om å dø til å velge selvmord. Hvilke verktøy har vi som psykologer som på en adekvat og dekkende måte kan gi oss meningsfull kunnskap om andres komplekse opplevelse av motivasjon, mening og intensjon i en suicidal krise?

Den kliniske selvmordsforskningen har som sitt utgangspunkt at selv om hvert selvmord er forskjellig, er det ikke bare mulig, men imperativt å forsøke å forstå den suicidal prosessen ved å identifisere risikofaktorer som predikerer suicidal atferd (som håpløshet, lav problemløsningsevne). Suicidologien – vitenskapen om selvmord og selvmordsforebygging – har tradisjonelt fokusert på en kartlegging av slike risikofaktorer. Suicidologien er en ung vitenskap, og forståelsen av selvmord og suicidal atferd som et uttrykk for underliggende psykisk lidelse er historisk relativt ny. Fra å betraktes som en hån av Guds skaperverk og senere kriminell handling til et uttrykk for patologi og deficit; inklusjonen av suicidal atferd som en diagnose i DSM V i 2015 kan betraktes som krystalliseringen av en slik psykiatrisk tilnærming.

Eivind Normann-Eide *Skjønnlitterære selvmord*, Pax forlag, 2016. 161 sider

Rik klangbunn

Psykologspesialist Eivind Normann-Eides bok *Skjønnlitterære selvmord* (Pax forlag, 2016) kan leses som et forsøk på, eller intensjon om, en utvidelse av en slik systematisk tilnærming til selvmord. Bokens sentrale og ytterst interessante premiss er at skjønnlitteraturens dypdykk i enkeltskjebner kan fange inn den intrapsykiske, relasjonelle og samfunnsmessige kompleksiteten ved selvmord – og derigjennom aktivere vår medfølelse – på en måte klinisk selvmordsforskning med sin vekt på lovmessigheter på tvers av individer ikke kan håpe på. Normann-Eide skriver seg med dette inn i godt selskap. At tilnærminger som dveler ved det idiografiske (f.eks. kvalitative studier) kan fange opp mening, intensjon og motivasjon til grunn for menneskers erfaring som vanskeligere lar seg fange av nosologiske metoder (f.eks. epidemiologiske studier), er del av humanioras DNA. Fra skjønnlitteraturen får vi Sofokles' beskrivelse av Ajax, som skammer seg til døde, Shakespeares elegi om elskeres desperate dødspakt, og den unge prins Hamlet som arketypp og hyppig sitert posterboy for

suicidal ambivalens – alle gode eksempler på skjønnlitteraturens potensial som sydende psykologisk trykkammer og speil.

En viktig avklaring her: Det følgende er ikke en fordom mot *verdien* verken av skjønnlitteratur eller idiografiske beskrivelser som innfallspport til kliniske fenomener. *Tvert imot* – forståelsen av depresjon og suicidale kriser kan i god skjønnlitteratur virkelig komme til live og berøre oss på måter som forskning med lovmessighetsorientering verken tilstreber eller egner seg spesielt godt til. Jeg er skjønt enig med psykolog Sissel Gran, som i Morgenbladet 26. mai i år skriver: «Jeg har erfart at skjønnlitteratur, sammen med god psykologisk faglitteratur, har gjort meg til et åpnere menneske og en litt bedre terapeut». Professor Ellen Hartmanns dypdykk i Ibsens litterære selvmord f.eks. (her i Psykologtidsskriftet 1/2015, 1/2016 og 8/2016) er glitrende eksempler på hvordan nettopp skjønnlitteraturen kan fungere som et prisme for komplekse psykologiske fenomener, og derigjennom bringe oss nærmere stormens midte. Men i stedet for en utforsking av skjønnlitteraturens potensial som innfallspport til selvmord på skjønnlitteraturens premisser ender dette, det spennende utgangspunktet til tross, som en serie kasusstudier. Klinisk forskning og fiksjon males noe endimensjonalt, og boken ender i prosessen med å forflute begge.

Liv i brystet, vett i pannebrasken?

Vektleggingen av skjønnlitteraturen som døråpner til forståelse av individet kan ved første øyekast minne om psykolog Jerome Bruners arbeid. Bruner argumenterer for at vi som mennesker bruker to ulike tenkemåter for å tolke og forklare virkeligheten; den *paradigmatiske / logisk-vitenskapelige* og den *narrative* modusen (Bruner, 1986; 1990). Mens den logisk-vitenskapelige tenkemåten er uovertruffen i å oppdage lovmessigheter og mønster på tvers av enkeltepisoder og det individuelle, fremhever Bruner den narrative modusen som vår hang til å gi erfaringer mening gjennom historiens form. Det narrative er, ifølge Bruner, «what joins us as human beings» (Cooper, 2015).

Bruners distinksjon er en interessant brille på selvmordsfeltet. Den logisk-vitenskapelige modusen beskriver objekter – 'it'. Den kan forklarer relasjonen mellom observerbare variabler, mens den narrative modusen forklarer hvilken *mening* folk tillegger disse assosiasjonene. Den første har prediksjonskraft: Vi kan sette opp hypoteser om hvordan verden henger sammen, og teste disse. Her kan vi kjenne igjen risikofokuset i suicidologien. Orienteringen til grunn for denne forskningen kan karakteriseres som *reduksjonistisk* i den forstand at den legger til grunn at de komplekse prosessene som leder til selvmordet, kan reduseres til et sett relativt kontekstløse risikofaktorer. Fokuset på risiko er dels pragmatisk: Hvis vi kan klassifisere selvmord og korrelerer til andre målbare tilstander, kan vi identifisere og adressere høyrisikogrupper. Det er liten tvil om at denne tilnærmingen har brakt uvurderlige innsikter i forståelsen av suicidale handlinger, kunnskap som ikke ville kommet til syne ved å fokusere utelukkende på enkeltepisoder. Slike tilnærminger (f.eks. befolkningsundersøkelser) gir oss oversikt over forekomst, forandringer i forekomst (f.eks. selvmordskluster) og sammenhenger mellom tilgang på suicidale midler (f.eks. paracetamol) og bruk av metode (f.eks. paracetamolforgiftning).

Den logisk-vitenskapelige tilnærmingen kan ikke minst utfordre common sense. Et slående eksempel er en longitudinell studie fra Storbritannia, der forskerne gjennom systematisk oppfølging over en årrekke kunne avdekke at unge som kuttet seg, stikk i strid med det mange ville forvente, hadde *større* sjanse for å dø av selvmord senere i livet enn de som tok en overdose (Hawton et al., 2012). Et viktig budskap fra slike data er at vi ikke *kan* bruke medisinsk alvorlighetsgrad som eneste basis for å vurdere risiko, og at alle – inkludert de som hver for seg kan *fremstå* som mindre

alvorlige – må følges opp. Dette er kunnskap som bør ha ringvirkninger for hvordan vi møter denne pasientgruppen på alle helsetjenestenivå. Men en slik tilnærming har, som alt, sine begrensninger: Den er verken ment eller egnet til å utdype suicidale menneskers indre liv, deres *intensjonalitet* og *hensikt* med selvskadende handlinger.

Skjønnlitteraturen presenteres her som et reservoar av levd, uforedlet liv, mens forskningen lokaliseres i 'pannebrasken'

Den narrative modusen, derimot, organiserer den ofte tvetydige og komplekse verden av intensjon og handling i en meningsfull struktur, og har derfor et potensial til å fange inn slike aspekter. Menneskelig erfaring har en narrativ tyngdekraft – den starter i narrativ form, som ifølge Bruner er 'recipe[s] for structuring experience'. Freud var ikke fremmed for dette – i dagbøkene bemerker han at kasusbeskrivelsene ofte tok form av en narrativ. I suicidologisk forskning har den kvalitative forskningen på intensjoner til grunn for selvskadende handlinger fornyet forståelsen av hva det er folk holder på med når de skader seg selv – og svarene er ofte verken et rop om hjelp, eller å dø.

Kartesiansk polarisering

Skjønnlitterære selvmord reiser interessante spørsmål om forholdet mellom forskning og litteratur, men maler med bred pensel. Skjønnlitteraturen presenteres her som et reservoar av levd, uforedlet liv, mens forskningen lokaliseres i 'pannebrasken'. Er det slik at 'faglitteraturen' er endimensjonal, og at litteraturen per definisjon har en rik klangbunn? Forholder skjønnlitteraturen seg til 'det virkelige livet', og den kliniske selvmordsforskningen til abstrakte lovmessigheter løsrevet fra individet? Denne kartesianske polariseringen mellom klinisk forskning som lovmessig og skjønnlitteraturen som en psykologisk skattekiste virker litt sjablongaktig. Narrativ intuisjon er ikke nødvendigvis god. Skjønnlitteratur byr noen ganger på dypt engasjerende, hjerteskjærende reiser inn i selvmordet – mens andre beskrivelser er flate og livløse. Klinisk forskning kan være kvantitativ og orientert mot lovmessigheter, og kvalitativ og opplevelsesnær. Både kvantitativ og kvalitativ forskning kan rokke grunnfjellet for klinisk praksis, og andre ganger være kjedelig og irrelevant. Dette gjør at den gjennomgående referansen til 'forskningen' og 'faglitteraturen' som om det var en entydig aktivitet som skjønnlitteraturen kan kontrasteres opp mot, skurrer.

At det Bruner kaller logisk-vitenskapelig tenkemåte, ikke befatter seg med det partikulære, betyr selvsagt ikke at denne modusen definerer all selvmordsforskning, eller at vitenskap og mening ikke har noe med hverandre å gjøre. 'Faglitteraturen' er langt rikere og mer opplevelsesnær enn det gis inntrykk av her. Den kvalitative selvmordsforskningen er nettopp opptatt av mening, intensjon og motivasjon til grunn for selvskadende handlinger (f.eks. Seeger Halvorsen, Benum, Haavind & MacLeod, 2016). Skjønnlitteraturen er også mer sammensatt enn det den blir portrettert som i denne boken.

Vi gråter ikke av slik gruppebasert kunnskap på samme måte som vi gjør når Ofelia dør. Men vi trenger begge, og en anerkjennelse av deres kvalitativt ulike bidrag

Jeg er enig i at det ikke er den kvantitative selvmordsforskningens fremste kjennetegn at den berører. Men empatiens rolle i henholdsvis fiksjon og faglitteratur er mer mangslungen enn man kan få inntrykk av her. Selv i de tilfeller hvor forskningens *hensikt* ikke først og fremst er å berøre,

er empatien en helt nødvendig vei *inn* til dataene. Som selvmordsforsker ville jeg vært fullstendig dataløs om jeg ikke hadde latt meg berøre av livet til dem jeg snakker med. Møtene med deltakere i studier starter nettopp med å få tak i deres historie – ikke sjelden noe av en mini-roman. I slike samtaler er kvaliteten på dataene, og hvor opplevelsensnære de er, bare like god som kontakten mellom deltaker og forsker. Dette gjelder også i designet av eksperimentelle studier – det springer ut av gode kliniske møter. God klinisk forskning krever altså et empatisk utgangspunkt – selv om kunnskapen vi produserer, kan være (men i en del tilfeller *ikke* er) lovmessighetsorientert. Dette gjelder også for noe så tilsynelatende tørt som et spørreskjema. *Gode* spørreskjema om suicidalitet har sitt utspring i saftige, bankende beskrivelser av den suicidale depresjonens jernharde grep – hvis ikke er de ikke *gjenkjennelige* for folk, og har dermed liten forklaringskraft. Gode forskningsverktøy og kliniske vurderinger handler altså ikke bare om å predikere. Spørreskjema og grundige vurderinger hjelper folk til å gjenkjenne den felles erfaringen vi alle har av å være menneske, og å se sin egen fenomenologi. Det er i et slikt lys kanskje ikke overraskende at suicidale pasienter rapporterer at de ikke bare synes det er akseptabelt, men terapeutisk å delta i forskningsprosjekter (Dazzi, Gribble, Wesseley & Fear, 2014). «Kjærligheten», skrev den norske poeten Nils Yttri (1981), «finnes også i ordbøkene.»

Skjønnlitteratur på risikovurderingens premisser?

Som Normann-Eide poengterer i innledningen til *Skjønnlitterære selvmord*, det er liten tvil om at det er mye å hente ved å «gå til det individnære» (og jeg vil legge til, det være seg i fiksjonen eller den psykologiske faglitteraturen) for bedre å forstå prosessene som leder til selvmord, og vekke en empatisk respons. Men et stort og slående paradoks med denne boken er at denne intensjon ikke settes ut i livet. *Skjønnlitterære selvmord* er slik jeg leser den, ikke en bok om hvordan skjønnlitteraturen kan kaste nytt lys på psykologiske prosesser, men heller om hvordan psykologien kan forklare skjønnlitteraturen. Romanfigurene figurerer her paradoksalt nok ikke som unike individer, men som illustrasjoner av etablerte risikofaktorer for suicidale handlinger. Anna Karenina opplevde sterk håpløshetsfølelse, og levde i et kjærlighetsløst ekteskap. Unge Werther eksemplifiserer her indre og ytre risikofaktorer for selvmord: Han hadde tilgang på suicidale midler (Alberts pistol), og kan sies å ha en narsissistisk forstyrrelse.

Faglitteraturen som innledningsvis kritiseres for å være uegnet til å forstå det partikulære blir her selve linsen som de litterære enkeltskjebnene ses gjennom. Ved å la Anna Karenina og unge Werther demonstrere etablerte risikofaktorer for selvmord, blir deres mangefasetterte indre liv redusert til noe endimensjonale kasusstudier. Romanene blir mer staffasje enn en skattkiste; og fremstår delvis som instrumentelle når det gjelder å beskrive mer lovmessig og historisk/kulturelt forankret kunnskap. Dermed dør ikke bare Anna Karenina, men Tolstojs roman. Å projisere vår tids risikofaktorer på 1800-talls russisk aristokrati, eller beskrive Werthers selvmordsprosess som «tidløs», kommuniserer at risikoteknikken her betraktes som tidløs og allmenngyldig snarere enn som kunnskap forankret i en spesifikk kultur og historisk kontekst. Man blir som leser sittende og lure: Hvis det innledningsvis legges til grunn at den lovmessighetsorienterte forskningen ikke egner seg til å forstå individers vei inn i selvmordet og ikke kan aktivere vår empati, hvorfor bringe nettopp denne forskningen til torgs i lesningen av de litterære selvmordene?

Risikofaktorer predikerer tilhørighet til en *gruppe*. Hvis man, som kritiske stemmer i selvmordsforskningen (White, Marsh, Kral & Morris, 2016), tar på alvor at prosessene som leder til selvmord, er dypt forankret i sosiale, politiske, etiske og historiske kontekster, er det å gripe til risikofaktorer for å belyse det individuelle slik denne boken gjør, misvisende. Det å legge kausale

forklaringsmodeller på narrativer som beskriver fiktive levde liv, blander sammen diskurser med kvalitativt ulike trekk – og ulike formål. Den norske filosofen Hans Skjervheim (1976) problematiserte i sitt essay «Deltakar og tilskodar» en unyansert overbruk av objektivisering i samfunnsvitenskapene. Men verken Skjervheim eller Bruner gjør noen *verdivurdering* av den logisk-vitenskapelige tenkemåten. De to tenkemåtene, hevder Bruner, er komplementære – begge modi sier noe gyldig, men de virker på ulikt vis og har ulike formål. Det er ikke den logisk-vitenskapelige tenkemåten i seg selv, men overbruken (for Skjervheim), og den manglende anerkjennelsen av at disse modiene har *ulike egenskaper* og derfor *ulik bruk*, som (for Bruner) er problemet. De to tankemåtene utfyller hverandre, men, argumenterer Brendel (2000), den ene kan ikke reduseres til den andre, eller brukes til å forklare hverandre.

Vi kan kanskje lure på hva Shakespeare ville funnet hvis han hadde kalkulert Hamlets sumskåre på Beck Suicidal Ideation Scale, men forteller det oss noe som er verdt å vite om den indre ambivalens prinsen føler når verken livet eller døden er til å bære? Forlaget skriver i sin omtale: «Kan skjønnlitteraturen hjelpe oss å se faresignalene hos personer med selvmordstanker?» Faresignaler handler om at noe (f.eks. Werthers anskaffelse av Alberts pistol) varsler et senere utfall (selvmord). Dette er prediksjonens domene. Er dette det litteraturen eger seg best til, eller er det noe den mer lovmessighetsorienterte forskningen allerede gjør en tilstrekkelig god jobb med? Både søken etter risikofaktorer i romanene og projiseringen av risikotekningen på det narrative forflater etter mitt syn romanene, og punkterer premisset om å la litteraturen belyse psykologien. Hvis vi går til romanene for å finne det vi allerede vet, hvorfor trenger vi litteraturen da?

Det som forblir uklart fra disse kasuistikkene – og som er en gåte i selvmordsforskningen generelt – er: Hvorfor selvmord? Werther er ikke alene om å bli avvist i kjærlighet, være narsissistiske anlagt og å ha tilgang til suicidale midler. Det at vi, som Normann-Eide påpeker, kan gjenkjenne klare eksempler på indre og ytre risikofaktorer for selvmord i romanene, forteller oss ikke noe om hvorfor akkurat denne personen valgte å gå fra tanke til handling. Det dreier seg ikke om relasjonen mellom variabler (pistol, senere selvmord), men om å beskrive hvordan eskaleringen fra å ha et våpen til å ta livet sitt, oppleves innenfra. Det er dette den narrative modusen har et særlig potensial til å belyse, og det er derfor synd at ikke det kommer mer til sin rett her.

Hvordan vil det være å la litteraturen tale til oss på sine egne, og ikke risikotekningens, premisser? Jeg tror ikke at vi verken *kan* eller nødvendigvis bør legge fra oss vår psykologiske kunnskap i møtet med skjønnlitteratur. Men hva med å la den overraske oss i stedet for å bruke den som instrument til å reprodusere gruppebasert kunnskap vi allerede har? Dette spørsmålet er særlig relevant når intensjonen – delt av mange innenfor selvmordsfeltet – er å gå nærmere det partikulære, det individnære.

På sitt beste kan god skjønnlitteratur, som Ingunn Økland skriver om Linda Bostrøm Knausgårds forfatterskap, nettopp «skildre – fra innsiden – slike tilstander som virker gåtefulle eller avvisende sett fra utsiden». Nils Yttri (1979) skriver levende om å være «turister i nattens lugar». Kan vi gå litteraturen i møte, ikke som turister som før ankomst har gjort seg opp meninger om hva de vil finne, som kolonister som underlegger det ukjente forhåndsdefinerte standarder, men heller som ydmyke turister på, ja – på pilgrimsferd? Hva ville skje om vi lot oss overraske, forføre av litteraturen, hva ville vi oppdage da?

Kanskje kan vi i skjønnlitteraturen finne stoff som utfordrer paradigmatisk antagelser, teorier, og selve risikotekningen. God skjønnlitteratur gir jo nettopp, som god opplevelsesnær forskning, tilgang til *andre* fortellinger, en annen type kunnskap, som ellers kan være utilgjengelig eller skjult av andre og mer dominerende fortellinger om suicidale handlinger (Levitt, 2016). Hva gjør vi med

litteratur som ikke passer med vår tids kunnskap om risikofaktorer, som feirer døden, bøker hvor selvmord beskrives som forsøk på å overleve, eller hvor suicidale handlinger er kilde til behag? Er dette upassende anomalier, eller kan det få oss til å se marginaliserte perspektiv som ikke kommer frem i lovmessighetsfokuserede tilnærminger, og derigjennom se selvmord på nye og kanskje utfordrende måter?

Økt sjangerbevissthet

En absoluttering av objektiviserende selvmordsforskning er problematisk. I skjervheimsk ånd ikke bare plikter vi, men vi kommer epistemologisk ikke unna, å anerkjenne den suicidale som subjekt. Og mens store deler av suicidologien prioriterer epidemiologiske metoder, er forståelsen av det suicidale sinn avhengig av et rikere tilfang av metoder og perspektiver enn det som tradisjonelt er tilfellet i suicidologien. Intensjonen til grunn for *Skjønnlitterære selvmord* er i så måte svært velkommen, og boken er et modig og prisverdig forsøk på mer mangfold i dette feltet.

Det er en fremvekst av nye perspektiver i suicidologien både innenfor kvantitative tilnærminger (f.eks. RDoc; Kozak & Cuthbert, 2016) og mer opplevelsesnære tilnærminger (White, Marsh, Kral, & Morris, 2016). Vi kan erkjenne: Selvmord er den nest vanligste dødsårsaken for menn under 38 år. Dette er på samme tid et kaldt og hjerteskjærende faktum. Vi gråter ikke av slik gruppebasert kunnskap på samme måte som vi gjør når Ofelia dør. Men vi trenger begge, og en anerkjennelse av deres kvalitativt ulike bidrag. Noe *Skjønnlitterære selvmord* også demonstrerer, er at vi ikke minst trenger en økt sjangerbevissthet i selvmordsfeltet; en bedre forståelse av særtrekkene ved henholdsvis logisk-vitenskapelige og narrative tilnærminger til selvmord – og forholdet mellom dem. Dette er ikke en type selvrefleksjon psykiatrisk forskning generelt, eller selvmordsfeltet spesielt, kjennetegnes av.

Fortellerstemmen i Jeffrey Eugenides roman *The Virgin Suicides* kommenterer forsøkene på å forstå selvmordene beskrevet i boken slik: «In the end we had the pieces of the puzzle, but no matter how we put them together, gaps remained, oddly shaped emptinesses mapped by what surrounded them, like countries we couldn't name» (Eugenides, 1993, s. 241). Selvmordsfeltet er avhengig av andre perspektiver enn det epidemiologiske, og skjønnlitteraturen er ett av dem. Men like viktig er at vi anerkjenner særtrekkene ved de ulike perspektivene vi jobber innenfor, og ikke uten videre legger dem oppå hverandre. Perspektivene er mange: Den reduksjonistiske, positivismebeslektede antagelsen om at vi kan kartlegge oss frem til den suicidale prosessen. Den romantiske antagelsen om at det suicidale sinn til syvende og sist ikke lar seg penetrere og aldri fullt ut kan forstås. Den patologiserende antagelsen om at suicidale handlinger reflekterer psykisk sykdom. Den pragmatiske holdningen om at vi kan identifisere risikoindivider og predikere atferd. Alle disse antagelsene – mytene, vil noen si – har grep om oss, og betinger hva vi ser og hva vi ikke legger merke til. Derfor er det helt avgjørende at vi erkjenner hvilke vi opererer innenfor og ser ut fra – ellers famler vi i blinde.

Referanser

- Brendel, D. H. (2000). Philosophy of mind in the clinic: The relation between causal and meaningful explanation in psychiatry. *Harvard Review of Psychiatry*, 8, 184–191.
- Bruner, J. (1986). *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cooper, C. J. (2015). *His First Century*. Interview with Jerome Bruner. *NYU Law Magazine*, NYU School of Law.

- Dazzi, Gribble, Wesseley & Fear (2014). Does asking about suicide and related behaviours induce suicidal ideation? What is the evidence? *Psychological Medicine*, 44, 3361–3363. doi:10.1017/S0033291714001299
- Eugenides, J. (1993). *The virgin suicides*. London: Bloomsbury Publishing.
- Halvorsen, M. S., Benum, K., Haavind, H., & McLeod, J. (2016). A Life-Saving Therapy: The Theory-Building Case of «Cora». *Pragmatic Case Studies in Psychology*, 12, 158–193.
- Hawton, K., Bergen. H., Kapur, N., Cooper, J., Steeg, S., Ness, J., & Waters, K. (2012). Repetition of self-harm and suicide following self-harm in children and adolescents: findings from the Multicentre Study of Self-harm in England. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 53, 1212–1219. doi: 10.1111/j.1469-7610.2012.02559.x
- Kozak, M. J. & Cuthbert, B. J. (2016). The NIMH Research Domain Criteria Initiative: Background, Issues, and Pragmatics. *Psychophysiology*, DOI: 10.1111/psyp.12518
- Levitt, H., Motulsky, S. L., Wertz, F. J., Morrow, S. L., & Ponterotto, J. G. (2016) Recommendations for designing and reviewing qualitative research in psychology: Promoting methodological integrity. *Qualitative Psychology*. Advance online publication. [http:// dx.doi.org/10.1037/qup0000082](http://dx.doi.org/10.1037/qup0000082)
- Normann-Eide, E. (2016). *Skjønnlitterære selvmord*. Oslo: Pax Forlag.
- Skjervheim, H. (1957). *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.
- White, J., Marsh, I., Kral, M.J. & Morris, J. (2016). *Critical suicidology. Transforming suicide research and prevention for the 21st century*. New York: UBC Press.
- Yttri, N. (1979). *Turister i nattens lugar*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Yttri, N. (1981). *Når min fantasi berører dine drømmer*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Økland, I. (2017). Bokanmeldelse: Dette er et spesielt forfatterskap. *Aftenposten*, 28. januar 2017.